

Előszó – egy 130 éves pápai dokumentum jelentősége

1. Bevezetés

2021. szeptember 21-én a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpontjának újonnan alapított Vallás és Társadalom Kutatóintézete tudományos konferenciával ünnepelte a *Rerum novarum* enciklika 130. évfordulóját. E sorok szerzői, akik az új intézet kutatói és a konferencia szervezői, szerint a tudományos konferenciákról szóló „hagyományos” beszámolók ritkán izgalmasak. Az előadások rövid, egymás utáni mechanikus ismertetése sokszor mesterkéltné és vontatott. Bizonyos esetekben amúgy is hiányzik a témák közötti szoros kapocs, ami narratíva nélküli összefoglalót eredményez. Arról nem is beszélve, hogy számos, a résztvevők számára nyilvánvaló szempontot nem könnyű érzékelteni: Milyen volt a helyszín? És a hangulat? Hogyan tartotta az előadó az előadását? Milyen volt a dinamikája? Hogyan érezte magát a közönség? Mik voltak a reakciók? Őszintén szólva, még ha az összefoglaló szerzője rendelkezik is költői képességekkel (ami nem jellemző), akkor is nagyon nehéz átadni ezeket a finom, mégis oly fontos és a komoly érdeklődést meghatározó részleteket.

A fenti érveket figyelembe véve egy másik megoldást szeretnénk ajánlani e nem hagyományos előszóban. Először is, bevezetésképpen, néhány lényeges megállapítást teszünk a *Rerum novarum*-ról. Másodszer az enciklika örökségét és jelenlegi aktualitását mutatjuk be. Harmadszor pedig, talán kissé provokatív módon, a bűn fogalmának a konferencián és a *Rerum novarum*-ban észlelhető hiányát emeljük ki. Végezetül szeretnénk felhívni a figyelmet a konferencián tárgyalt alapvető keresztény társadalmi kérdésekre.

¹ Tudományos segédmunkatársak, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Vallás és Társadalom Kutatóintézet.

2. Megújuló hagyomány

XIII. Leó pápa a 19. század nagy problémáját, a munkáskérdés fontosságát felismerve adta ki az első szociális körlevelet, ezzel megnyitva a keresztény szociális tanítás nagy jelentőségű dokumentumainak sorát. Az enciklika lényegi fordulatot jelentett a munkáskérdés egyházi megközelítésében. Nagy érdeme, hogy egyértelműen rögzíti a magántulajdon védelmének fontosságát, az egyház feladatát, valamint az állam, a munkaadók és a munkavállalók legfőbb kötelességeit a szociális kérdés megoldásában és a közjó előmozdításában. Ezzel megteremtette annak hagyományát, hogy az egyháznak van véleménye és felelőssége a szociális és társadalomerkölcsi kérdésekben. Sőt, az enciklika a keresztény politizálás alapvetéseként is fontos dokumentum.

A *Rerum novarum* kapcsán visszatérő állítás, hogy a katolikus egyház megkésett a munkáskérdésre való reagálással. Tény, hogy Karl Marx már több mint húsz évvel az enciklika 1891-es megjelenése előtt kiadta *A tőke* első kötetét. A szegénység és a munkások helyzetének szocialista értelmezése így valóban megelőzte az egyház tanítóhivatali megnyilatkozását. Ugyanakkor az érem másik oldalát is megvizsgálva azt láthatjuk, hogy bár a *Rerum novarum* valóban újszerű mint pápai megnyilatkozás és első a szociális enciklikák sorában, mégsem előzmények nélküli.

A szegények segítése már az őskeresztény kortól kezdve az egyház életének szerves részét képezte. Erről tanúskodik, hogy a 4. században Nagy Konstantin császár is rendeletben erősítette meg az egyház ilyen jellegű tevékenységét. (A konferencia megnyitóján erre utalt ft. Écsy Gábor, a Katolikus Karitászigazgatója is.) Tehát XIII. Leó pápa enciklikája részben beágyazódik az egyház krisztusi tanításon nyugvó mindennapi praxisába. Ugyanakkor, ahogy arra XVI. Benedek pápa a 2005-ben kiadott *Deus caritas est* kezdetű enciklikájában rávilágított, „[a]z egyházi szeretet-tevékenységgel szemben a 19. század óta feltűnt egy kifogás, melyet főként a marxista gondolkodás nagyon nyomatékosan kibontakoztatott, és így szól: A szegényeknek nem szeretetszolgálatra, hanem igazságosságra van szükségük” (XVI. Benedek pápa 2005: 26). Benedek pápa látta ennek az érvelésnek a hamisságát, de elismeri, hogy az igazságtartalommal is bír. Sőt, úgy véli, hogy az „Egyház képviselői lassan vették észre, hogy a társadalom igazságos struktúrájára vonatkozó kérdés új módon vetődik föl” (XVI. Benedek pápa 2005: 27).

Ugyanakkor szintén az érem másik oldalához tartozik – amire ugyancsak felhívta a figyelmet XVI. Benedek pápa –, hogy közvetlenül a *Rerum novarumot*

megelőzően voltak a században olyan katolikus személyek, akik felismerve az idők jeleit új megoldásokat sürgettek. De nemcsak sürgették, hanem tevékeny cselekvőként részt is vettek a szociális és munkáskérdés megoldásában. Kiemelkedő közülük Wilhelm Emmanuel von Ketteler mainzi püspök, aki elsőként alapított katolikus munkásegyletet 1843-ban és foglalkozott – Marx *A tőke* című művét megelőzve – a munkásság szociális helyzetével több prédikációjában, valamint az 1864-ben megjelent *A munkások kérdése és a kereszténység* című írásában.

Azt látjuk tehát, hogy a *Rerum novarum* egy jelentős gyakorlati hagyományból nő ki, de elméleti szinten is ott vannak azok a katolikusok, akik az egyházon belül már az enciklika megjelenése előtt megfogalmazzák az új idők új problémáit és az azokra adott újszerű válaszokat. XIII. Leó pápa körlevele azonban maga is egy hagyományt teremt, amelyet az egyház azóta szüntelenül próbál újraértelmezni. Ezt a folyamatot indította el 1931-ben – a *Rerum novarum* 40. évfordulóján – XI. Pius pápa *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikája, amelyben reflektált a XIII. Leó kora óta bekövetkező változásokra. Ez nem csupán egy emlékezés volt, hanem aktualizálta is az egyház szociális tanítását. Gondoljunk csak a szubszidiaritás elvének meghirdetésére, amely a kereszténydemokrata politizálás alapvetéseként a mai napig meghatározza az egész Európai Unió működését.

Ezt a sort folytatta tíz évvel később XII. Pius, aki a világháború borzalmai közepette rádióüzenetben elmélkedett a *Rerum novarum* aktualitásairól és fogalmazta meg, hogy „[a] sérthetetlen emberi jogok védelme és az emberi kötelességek teljesítésének megkönnyítése minden közhatalom alapvető feladata”² (XII. Pius pápa 1941). A 70. évfordulón, 1961-ben a II. Vatikáni Zsinatot összehívó XXIII. János pápa adta ki a *Mater et magistra* című enciklikáját, amelyben több új szempontot is felvetett az egyház szociális tanítása kapcsán. Ilyen például a mezőgazdasági munka méltóságának a hangsúlyozása vagy a korát megelőzve olyan környezet-, illetve teremtésvédelmi álláspontoknak is tekinthető javaslatok tétele, amelyek az árvízvédelmet, a gazdatársadalom önfellesztését és a vidék fejlesztését sürgetik. 1971-ben az azóta szentté avatott VI. Pál pápa az *Octogesima adveniens* kezdetű apostoli levelében aktualizálta a *Rerum novarum* hagyományát és foglalkozott a 20. század máig ható társadalmi és szociális problémáival, úgymint az urbanizáció, a környezetvédelem, a fiatalok és szegények helyzete a városokban vagy a vendégmunkások helyzete.

² Az idézet a szerzők fordítása.

Mindemellett pedig a katolikusok politikában betöltött szerepét illetően is fontos dokumentumként tekinthetünk erre a levélre, hiszen külön foglalkozott korunk eszmeáramlataival.

Így jutunk el a 100. évfordulóhoz és a második évezred küszöbéhez. 1991-ben adta ki Szent II. János Pál pápa a *Centesimus annus* című enciklikáját, amelyben a hidegháború bukása után cáfolta a marxizmus ideológiáját és elítélt minden diktatórikus rendszert. Úgy fogalmazott, hogy „Leó pápa valójában – politikai, gazdasági és szociális vonatkozásban egyaránt – előre látta a »szocializmus« által előirányzott társadalomszervezés negatív következményeit, mely akkor még egyfajta társadalomelméletként és többé-kevésbé szervezett mozgalomként jelentkezett” (II. János Pál pápa 1991: 12). A 21. századba lépve pedig megjelent *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma*, amely mintegy keretbe foglalja a *Rerum novarum* óta eltelt időszak hagyományát. Erre utalt XVI. Benedek pápa is a már említett enciklikájában, amikor azt írta, hogy „az Egyház szociális tanítása alapvető útmutatássá lett, mely az Egyház határain messze túl is mutatja az irányt. A kibontakozó fejlődés láttán ezen iránymutatásról dialogizálnia kell mindazokkal, akik az emberért és a világért komolyan aggódnak” (XVI. Benedek pápa 2005: 27).

A hagyomány gazdagságát és fejlődését most egy apró részleten keresztül akarjuk megvilágítani. *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma* száz év távlatából már önálló fejezetet szentel „a bűn drámájának”. Itt megkülönböztetésre kerül a személyes és a társadalmi bűn, valamint megfogalmazásra kerül a „bűn struktúráinak” tanítása is, amelyek mintegy a bűn következményeképp jönnek létre. De honnan indul az egyház szociális és társadalmi tanítása ebben a kérdésben? Mit tanít nekünk a bűnről a *Rerum novarum*?

3. A bűn dilemmája

A konferencia során szembetűnő volt a bűn jelenségének figyelmen kívül hagyása. Sőt, úgy látszott, hogy a *Rerum novarum* gyakorlati vonatkozásainak tárgyalásánál a mögöttes logika az, hogy az emberi természet jó, és ha képesek volnánk betartani a „nagy szabályokat” (a katolikus egyház tanítása, „szeresd Istent és felebarátaidat”, szolidaritás), akkor minden rendben lenne, vagy legalábbis jobb lenne. A problémát az okozza, hogy nem egyértelmű, hogy az emberi természet jó, továbbá az, hogy nagyon úgy tűnik, nem tudunk eleget tenni a „nagy szabályoknak”. Az egyéneknek sem sikerül, nemhogy a társadalmi

csoportoknak vagy a nemzeteknek.³ Ebből kifolyólag olyan, mintha a kudarc lehetősége fel sem merülne, sőt, annak legfőbb oka, a bűnre való örökös hajlam is feledésbe borul. Az előadókkal szemben nem fogalmazható meg olyan kritika, hogy ezt nem vették figyelembe. Miért? Mert, ahogyan alább is látható lesz, a *Rerum novarum* nem a bűn kérdéséről szól. Mégis fontos volna, hogy a társadalmi tanítás megfogalmazása során a bűnös társadalmi valóságot is szem előtt tartsuk, ne csak – a valóban kimunkált, szükséges és értékes – elérendő „nagy szabályokat”.

Először is fontos tisztázni, hogy a „bűn” kifejezés csak néhányszor fordul elő a *Rerum novarum*-ban.⁴ Ebben a tekintetben érdemes megfontolni azt a gondolatot, amelyben az enciklika a bűn következményeit írja le: „az egyéb földi bajoknak sem lesz soha végük, mert a bajok a bűn kemény és nehéz következményei, s mint ilyeneket kell túrnunk őket, és ez az embert szükségképpen élete végéig elkíséri” (XIII. Leó pápa 1891: 14). Hogy világos legyen a kontextus, ez az idézet azoknak a csoportoknak (véltetően a szocialistáknak) szólt, akik hazug ígéreteket tettek az embereknek, mondván például, hogy az emberi élet minden baja és gondja száműzve lesz. Erre nézve az enciklika hangsúlyozta annak fontosságát, hogy a világot olyannak lássuk, amilyen valójában, és – legalább ebben a tekintetben – egyfajta realista vagy antiutópista álláspontot képvisel. Az egyik probléma abból következik, hogy ezek az érvek szinte mindig a másik tábornak szólnak. Jogos és helyes kiemelni, hogy a szocializmus hazug ígéretei nem hoznak megváltást. De vajon a katolikus társadalmi tanítás esetében ez nem ugyanolyan igaz? Ráadásul ezt az érvelést alaposabban szemügyre véve kiderül, hogy a bűn következményeivel, például a szenvedéssel és a megpróbáltatásokkal foglalkozik, nem magával a bűnnel, illetve annak a társadalmi tanításra gyakorolt hatásaival.

A bűn fogalmához kapcsolódó másik téma is a szocialistákkal és az általuk javasolt megoldásokkal szemben körvonalazódott. Miközben a pápai dokumentum a szocialista eszmék ellen kíván fellépni, egyúttal bűnt is tulajdonít a szocializmus híveinek. Például azt állítja, hogy „a szocialisták a szülők gondviselését mellőzve az állam gondviselését sürgetik, a természetjog ellen vétenek azzal,

³ Ehhez kiindulópontot jelent a híres amerikai protestáns lelkész, Reinhold Niebuhr *Moral Man and Immoral Society* című műve.

⁴ A pontos szám a fordítás nyelvétől függ. Míg az angolban csak kétszer fordul elő (mivel például a „crime” vagy a „violate” kvázi szinonimaként használható), addig a magyarban (főnévként) nyolcszor szerepel a szövegben.

hogy megbontják a családi szervezetet” (XIII. Leó pápa 1891: 11). A természetjog ellen való cselekvést bűnként lehetne kezelni, akárcsak azt, hogy a szocialisták a szegény ember gazdagok iránti irigységét használják fel politikai céljaik elérése érdekében. Bár a szocializmus nem szerepel konkrétan az alábbi részben, a megfogalmazást és a szöveggörnyezetet figyelembe véve úgy tűnik, hogy a pápa itt is a szocialistákra utal: „Veszélyes a vállalkozásunk, mert zavartkeltő és csalárd emberek könnyen kihasználhatják a helyes álláspont kiforgatására és a tömegek lázítására” (XIII. Leó pápa 1891: 1).

A fent említett két példán kívül néhány, a bűn fogalmához többé-kevésbé kapcsolódó gyakorlati gondolatot is találunk a szövegben, például azt, hogy bűnnek számít, ha valaki bért csal el, vagy ha az élet megőrzése ellen cselekszik. Ezenfelül a közigazgatásnak gondoskodnia kell a munkásosztályok jólétéről, hogy ne sérüljön az „igazságosság törvénye”, és olyan munkakörülményeket kell biztosítani, amelyek nem veszélyeztetik az erkölcsöket (például azt kell sugallnia, hogy a gyárakban, a műhelyekben nem szabad a nemeket keverni). Összefoglalva: bár a „bűn” kifejezés szórványosan megjelenik a szövegben, hiányzik annak következetes kidolgozása és a társadalmi kérdésekkel kapcsolatos relevanciája.

Nyilvánvalóan nem kell minden pápai enciklikának foglalkoznia a bűn témájával vagy szisztematikusan elemeznie azt. Viszont az kérdés, hogy gondot jelent-e, hogy a *Rerum novarum* nem veszi figyelembe az ember bűnre való hajlamának súlyosságát, amikor megpróbál válaszokat adni a társadalmi problémákra. Hadd idézzünk csak két passzust a *Rerum novarum*-ból a munkáskérdés megoldására vonatkozóan. Az egyik így szól:

„Különös gonddal kell megerősíteni a tagokat a téveszmék és az erkölcsi romlás különféle veszedelmei ellen, buzdítani kell őket az istentiszteleteken való részvételre és az ájtatosság gyakorlására, különösen az Egyházi ünnepek megtartására. Tanulja meg a munkás és a munkaadó közös anyáinkat, az Egyházat becsülni és szeretni, parancsait követni, szentségeivel élni, amelyeket Isten eszközül adott bűneink lemosására és a tökéletes lelki élet megalapozására” (XIII. Leó pápa 1891: 42).

A másik pedig így, a gőg bűnére való utalással, de anélkül, hogy annak lehetséges következményeire összpontosítana:

„Mert az áhitott megoldást leginkább a szeretet bőséges kiadásától várhatjuk, annak a keresztény szeretetnek kiadásától, amely az evangélium minden mást magában foglaló fő törvénye, mely a mások javáért mindig kész feláldozni magát, mely a világ megbízása és féktelen önszeretete ellen a legbiztosabb ellenszer” (XIII. Leó pápa 1891: 45).

Kérdés persze, hogy valaki komolyan veszi-e még ezeket az üzeneteket. Ha igen, és az illető ennek megfelelően kezdi élni az életét, már az első napon biztosan szembesülni fog azzal a problémával, amelyet Szent Pál így írt le: „Tudjuk, hogy a törvény lelki, magam azonban testi vagyok, és a bűn rabja. Azt sem tudom, mit teszek, hiszen nem azt teszem, amit szeretnék, hanem amit gyűlölök” (Róm 7,14–15). Mintha ezzel az aspektussal nemigen foglalkozna a *Rerum novarum*, ha pedig igen, akkor is kiosztja azt a szocialistáknak.

Összefoglalva mindezt, nem vonjuk kétségbe a *Rerum novarum* lelki, elméleti mélységét és gyakorlati összetettségét – erről tanúskodnak jelen kötet kiváló szerzőinek (akiknek ezúton is hálásan köszönjük munkájukat) tanulmányai is. Sőt, ahogyan céloztunk rá, a későbbi katolikus gondolkodás kifejezetten utalt a bűn következményeire. Mégis, ahogyan azt a konferencián tapasztaltuk, egyes kérdések – más, hasonlóan fontos kérdések mellett – néha háttérbe szorulnak. Csak emlékeztetni szeretnénk olvasóinkat, hogy ha valaki a katolikus szociális tanítást követi, akkor tisztában kell lennie saját emberi korlátaival (ami nem mentség a tétlenségre), és nem szabad a mennyországot a földön elképzelnie.

Felhasznált irodalom

- II. János Pál pápa (1991): *Centesimus annus*. Online: www.vatican.va/content/john-paul-ii/hu/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-annus.html
- XII. Pius pápa (1941): *The Individual Right Cannot in Any Way Be Suppressed*. Online: www.ibiblio.org/pha/policy/1941/1941-06-01a.html
- XIII. Leó pápa (1891): *Rerum novarum*. Online: www.vatican.va/content/leo-xiii/hu/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html
- XVI. Benedek pápa (2005): *Deus caritas est*. Online: www.vatican.va/content/benedict-xvi/hu/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20051225_deus-caritas-est.html